

TEVRAT DÖNEMİNDE GÜNLÜK HAYAT

Pr. Marc Madrigal

TEVRAT DÖNEMİNDE GÜNLÜK HAYAT
©2015 Marc Madrigal ve Kitab-ıMukaddes Şirketi.

Bütün hakları saklıdır. Bu kitabın hiçbir bölümü yazarın yazılı izni olmaksızın çoğaltılamaz.

ISBN (XXXXXXXXXXXXXX)

İÇİNDEKİLER

SOSYAL YAPI VE KADINLARIN DURUMU	5
ADALET SİSTEMİ VE KÖLELİK	9
ADALET SİSTEMİ	9
KÖLELİK	11
TİCARET HAYATI VE YEMEK KÜLTÜRÜ	15
TİCARET HAYATI	15
YEMEK KÜLTÜRÜ	18
KEFARET GÜNÜ VE TÖRENSEL YASALAR	23
KEFARET GÜNÜ	23
TÖRENSEL YASALAR	24
YAZI KÜLTÜRÜ VE İLGİNÇ ARKEOLOJİK KEŞİFLER	29
OPHEL YAZITI	29
QEİYafa YAZITI	30
GEZER TAKVİMİ	31
KETEF HİNNOM	33
SİLOA YAZITI	34
KUMRAN TOMARLARI	35
KAYNAKÇA	39

SOSYAL YAPI VE KADINLARIN DURUMU

Eski Ahit dönemindeki kadınların durumunu değerlendirdiğimizde, 21. yüzyıl hassasiyetlerimizi bir kenara koyup konuyu dönemin bağlamıyla anlamamız ve yorumlamamız, doğru sonuçlar edinmek noktasında bizlere fayda sağlayacaktır. Bundan 3000 sene önce İsrail’de, günümüzün modern dünyası gibi bir bireysellik anlayışı veya sezgisi yoktu. Kolektif bir toplumsal anlayış hâkimdi. Toplumun en temel birimi, bireyin kendisi veya iradesi değil, evi veya hanıydı. İbranicede buna “Beyt” denilirdi. “Beyt”i, sadece ebeveynler ve çocuklar oluşturmazdı. Birkaç nesil söz konusuydu. Temel aileye ilave olarak, dullar, amcalar, dayılar, halalar, teyzeler, hatta yetimler ve “geyurim” adını alan, evin koruması altında bulunan yabancılar veya köleler de mevcuttu.

Tipik bir ev birimi, rahatlıkla 30 veya 40 kişi bulundurabilirdi. Her Beyt’in, bir reisi veya ihtiyarı vardı. Beytlerin toplamı bir oymak veya aşiret oluştururdu. İbranilerin toplamda 12 oymağı vardı. Beyt birimi ulusun sosyal ve ekonomik yapısının yapı taşı olduğu için, haklar ve ayrıcalıklar bireyden ziyade, ev veya han birimine odaklıydı. Kadınlar ve erkekler, Beyt’in içerisinde birlikte çalışır, farklı görevler ve sorumluluklar üstlenirlerdi. Kadınların sorumlulukları daha çok ev içerisinde olduğu doğrudur,

fakat bu bir norm değildi. İbranilerin %80'i çoban veya çiftçiydi. Birçok kadın, tarlalarda, bağlarda, vb. yerlerde de çalışmaktaydı. Dolayısıyla, kadın rolleri genel bir ataerkil çerçeveye içersinde olmasına rağmen, gayet esnek olabiliyordu.

Kadın rollerini etkileyen bir ikinci unsur ise, İbraniler'de, dönemin diğer kültürlerinden farklı olarak, bir sınıf bilincinin yer almamasıydı. Evin uşağından saray memuruna kadar her tür hizmetçi, uşak veya kul için kullanılan terim aynıydı: "Ebed". Çevre kültürlerdeki şehir devletleri oligarşiler tarafından yönetilirken, İsrail'de bir şehir-devleti veya oligarşi anlayışı yoktu. Sistem çok esnekti ve ulusun liderleri Beytlerden çıkardı. Bu esneklikten dolayı Davut gibi bir çoban kısa sürede ulusun kralı olabilmiştir. Aynı esneklik Miriam, Debora, Hulda gibi kadın hâkimlerin ve peygamberlerin – yani kadın dinî ve siyasi liderlerin- ortaya çıkmasını sağlamıştır. Buna benzer bir olayı çevre kültürlerde görmek imkânsızdır.

Tevrat'ta, kadınlarla ilgili birçok hak ve yasa bulunmaktadır. Elbette, önceden de belirtildiği gibi, bu yasaları okurken 21. yüzyıl bireysel hak anlayışımızla değil, İbranilerin temel hak birimi olan, Beyt birimi çerçevesinde okumak lazım. Aksi takdirde, kendi yüzyılımızın hassasiyetlerini metnin içine okuyup, yasaların amaçladığı noktaları gözden kaçırmış oluruz. Musa'nın yasasında sunulan bazı kadın haklarını ve yasalarını şu şekilde özetleyebiliriz:

- ❖ (Çıkış 20:12, 21:15, 17): Bir anne ve baba aynı onura sahipti. Anneye karşı işlenen suçun cezası, babaya karşı işlenen suçun cezasıyla aynıydı.
- ❖ (Levililer 20:10-12, 27): Zina suçlarında kadın ve erkek aynı cezalara çarpıtılırdı: Ölüm. Diğer çevre kültürlerde erkeklerle verilen cezalar daha hafifti veya erkeklerin sorumlulukları daha azdı.
- ❖ (Çöl. Sayım 27:1-7): Kızlar da mal sahibi olabiliyordu. 8. ve 9. ayetlere göre, kızlara, amcalarına nazaran miras önceliği veriliyordu. Dönemin çevre kültürlerinde tam tersi söz konusuydu.
- ❖ (Yas. Tek. 17:6): Evli kadının sözü, davalarda tanıklık olarak geçerliydi. Bu durumun yüzyıllar içerisinde değiştiği doğrudur, fakat Musa'nın yasasında evli kadınların tanıklığını yasaklayan bir madde görmemekteyiz.
- ❖ (Yas. Tek. 25:5): Eğer koca ölürse ve kocanın kardeşi dul eşle evlenmez ise, o zaman mirasın sahibi dul kadın olurdu.
- ❖ (Çıkış 22:16): Bekâr bir kadının tecavüze uğradığı durumda suçu işleyen erkek kızın babasına başlık parasını ödemeye mahkum edilirdi. Kızın babası kabul ettiği takdirde, suçu işleyen erkek kadınla evlenmesi gerekirdi. Bekâr kadının babası evliliği reddederse, kadın babasının koruması altında yaşamayı sürdürebilirdi, fakat başlık parasının, her halükarda, aileye (Beyt'e) ödenmesi lazımdı. Evlilik maddesi günü-

müz hassasiyetlerimize biraz ters gelse de, o dönemde bu madde, kızdan çok tecavüzüye bir ceza ve utanç kaynağı olarak algılanıyordu çünkü evlenmek demek hayat boyu kadına maddi olarak destek çıkmak demektir. Böylece kadının ait olduğu Beyt'in maddi yükü hafiflerdi.

- ❖ (Yas. Tek. 22:28-29): Eğer tecavüzden sonra, erkek kadınla evlenirse, koca bütün boşanma haklarını kaybediyordu; yani yasal ve maddi olarak hayatının geri kalanı boyunca kadına kendi Beyt'in kaynaklarıyla bakmaya yükümlü kılınıyordu.
- ❖ (Yas. Tek 10:17, 14:28, 24:17): Beyt içersinde dulların korunmasına ve desteklenmesine yönelik yasalar vardı.
- ❖ (Çıkış 38:8, Çöl. Sayım 6:2): Kadınlar tapınak kapılarında hizmet edebiliyorlardı ve dinî antlar içebiliyorlardı.

ADALET SİSTEMİ VE KÖLELİK

ADALET SİSTEMİ

Günümüzün adalet sistemini göz önüne getirdiğimizde, akla HSYK, adalet sarayları, yargıçlar, avukatlar ve sanıklar gibi kavramlar gelir. Üç aşağı, beş yukarı günümüzün adalet sisteminin nasıl işlediğini biliyoruz. Peki ya eski İsrail'deki mevcut olan sistem? Kim, kimleri yargıladı? Sistem nasıl işlerdi? Yargı için nerede toplanılırdı? Bunları hiç düşündünüz mü? Tarihsel süreci göz önünde bulundurduğumuzda, İbranilerin ilk yargıcı Musa'dır. Musa, zamanla bu görevi atadığı diğer yargıçlara devreder ve kendisi sadece en önemli duruşmaların başında yer alır (Çıkış 18:1).

Musa'dan sonra, Hâkimler dönemine gireriz. Bu dönemde İbraniler, Kenan'a yerleşmeye başlar ve kentler oluştururlar. Kentler, Beytlerden (aile birimlerinden) oluşur. Her Beyt reisi veya ihtiyarı aile içerisindeki sorunları yargılayan yargıç olur. Birden fazla Beyt'i ilgilendiren bir olayda ise, Beytlerin ihtiyarlarını toplar ve bir jüri oluşturup, duruşma Beyt reislerinin verdiği ortak kararlar sonuclandırır. Beyt ihtiyarları anlaşmalarda ve ant içmelerde tanık görevini yerine getirirlerdi (Yas.Tek. 25:5-10; Rut 4:1-12); sanığın suçlu veya suçsuz olduğuna karar verirlerdi

(Yas.Tek. 19:01; 22:13-21; Yeşu 20:1-6); ve sanık suçlu bulunduğu takdirde, cezayı uygularlardı (Yas.Tek. 25:1-3; 22:13-21). İhtiyarlar, anlaşmazlıkları bütün toplumun adil olarak göreceği ve toplumun huzurunu kaçırmayacağı bir şekilde çözmeye gayret ederlerdi. Bu sistem, kral Yehoşafat'ın reform dönemine kadar devam eder (2. Tarihler 19). Yehoşafat, kentlere profesyonel yargıçlar atamıştır, Kudüs şehrinde ise, merkezi bir mahkeme kurulur ve bu mahkemeye tapınak görevlileri olan Levililer, yargıç olarak atanır.

Dava sürecinde tanıkların olması, çok önemli bir husustu. Yasa'nın Tekrarı 19:15-19 şöyle açıklar: "Herhangi bir suç ya da günah konusunda birini suçlu çıkarmak için, bir tanık yetmez. Her sorun, iki ya da üç tanığın tanıklığıyla açıklığa kavuşturulacaktır. Eğer yalancı bir tanık, kötü amaçla birini suçlarsa, aralarında sorun olan iki kişi, RAB'bin önünde kâhinlerin ve o dönemde görevli yargıçların önüne çıkarılmalı. Yargıçlar sorunu iyice araştıracaklar. Eğer tanığın kardeşine karşı yalancı tanıklık yaptığı ortaya çıkarsa, kardeşine yapmayı tasarladığını kendisine yapacaksınız. Aranızdaki kötülüğü ortadan kaldırmalısınız."

O dönemde mahkeme binası diye bir kavram olmadığından, davalar şehir kapılarında görülürdü. İşgalcilere karşı, kent korumasının bir parçası olmasının yanında, şehir kapıları, Kutsal Kitap döneminde birçok faaliyeti yerine getirirdi. Kapıların iç kesiminde sıralı odalar mevcuttu ve bu odalarda farklı işlemler gerçekleşirdi. Bu odalarda önemli ticari işlemler gerçekleşir, antlaşmalar mühürlenir, mahkemeler toplanır ve önemli kamu duyuruları yapılırdı. Yani, günümüzün anlayışıyla, belediye bi-

nası, borsa ve mahkeme işlevi gören merkezi ve önemli bir yapıydı.

KÖLELİK

Şüphesiz, Kutsal Kitap'ta en çok itiraz edilen konuların başında kölelik gelir. İnsan ister istemez düşünür, Tanrı iyi ise, neden kölelik sistemine müsaade eder? Elbette bu konu hakkında bahsederken, ilk önce antik dünyadaki kölelik anlayışını açmamız ve tanımlamamız lazım.

21. yüzyılda kölelik dediğimizde, aklımıza 18-19. yüzyıllarda özellikle Afrika kökenlilerin kırbaç ve korkunç işkenceler altında çalıştıkları dönemler ve koşullar gelir. Hâlbuki bu Eski Ahit'teki kölelik kavramından çok uzak bir kavramdır. Eskiler 18. ve 19. yüzyıllarda yaşananları görseler, herhalde şok olurlardı. Aslında ilginç olanı, eski dönem köleliğinin bugün başka isimler altında devam etmesidir. Mesela 21. yüzyılın bankalara kredi borçlanması, askerlik veya hapis sistemi gibi olgular, bundan 3000 sene önce yaşayan insanlar tarafından rahatlıkla kölelik sistemi olarak tanımlanabilirdi.

Aslında Kutsal Kitap'taki kölelik kavramına en yakın 18 veya 19. yüzyıl örneği Afrikalı kölelerin durumu değil. Aynı dönemde yaşamış olan göçmen Avrupalıların örneği daha isabetli olur. Birçok Avrupalı göçmenim maddi imkânları sınırlı olduğu için Amerika'ya farklı şirketlerle anlaşarak göç ediyordu. Bu anlaşmalara göre, şirket göçmenin kıtalar arası ulaşımı, bürokratik işlemlerini, bir veya iki yıl boyunca konaklamasını sağlıyordu.

Ama bu haklar karşılığında göçmenden şirket için borcu ödene-
ne kadar maaşsız çalışması bekleniyordu. Bu sisteme tarihte
“senetli kölelik” denmektedir.

İbranice’deki köle kelimesi (İbr. עֶבֶד “Ebed”) aslında buna ben-
zer bir mana taşımaktadır. Hem bir evde hizmet eden köle,
hem de krallık sarayında hizmet eden bir memura aynı şekilde
“ebed” denilebiliyordu. Dolayısıyla “ebed” kelimesi çok geniş bir
anlama sahipti. Fakat “ebed” kavramını belki en iyi tanımlayan
terim senetli köleliktir. Neden senetli kölelik? Çünkü Eski Ant-
laşma’da köleliğin hedefi, maddi veya toplumsal bir borç öde-
mektir. Eğer birisine borçluysanız, kendinizi veya ailenizi borçlu
olduğunuz kişiye bir müddet köle olarak satabiliyordunuz. Bunu
bir nevi antik dünyanın banka kredisi ödeme sistemi olarak
algılayabiliriz ve günümüzdeki kredi sisteminden farklı olarak
faiz diye bir kavram veya haciz de yoktu! İbraniler, en fazla 7 yıl
köle olabiliyorlardı (Mısır’dan Çıkış 21:7), yabancılar ise borçları
ödenene kadar (Levililer 25:46). Musa’nın yasasında, aynı za-
manda “Jübile Yılı” adında bir madde de vardı. Bu maddeye
göre, 50 senede 1 Jübile yılı kutlanır ve bu yılda bütün kölelerin
borçları affedilir, ister 1 sene, ister 10 sene sahiplerine hizmet
etmiş olsunlar (Levililer 25:10). Yani, buna, günümüzün anlayı-
şıyla evrensel bir banka borcu affı diyebiliriz.

Köleler birçok görev üstlenebiliyordu. Bazıları aile muhasebeci-
si, aile hekimi, öğretmen, bakıcı, hemşire, aşçı, genel hizmetçi,
temizlikçi, inşaatçı gibi görevleri üstlenirlerdi. Köleleri veya
“senetli uşakları” şiddetten ve adaletsizliklere karşı koruyan,
yasalar mevcuttu. Mesela, sahibi tarafından yaralanan köle,

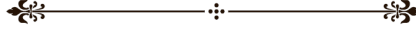
hemen serbest bırakılıyordu (Çıkış 21:26,27). Köleler haftada 6 gün çalışır, Şabat gününde tatil yaparlardı. Çalışma şartlarından memnun olan köleler, borçları bittikten sonra bir maaş karşılığında aynı sahibin evinde çalışmayı istedikleri takdirde yaşamlarını aynı evde sürdürebiliyorlardı. Nitekim böyle yapanlar, evin sahibiyle ant içip eve (“Beyt”e) olan bağlılıklarının bir sembolü olarak kulaklarını delerlerdi (Çıkış 21:5-6). Ant içen köleler, ailenin bir parçası olup, belirli koşullara göre mirasçı bile olabiliyorlardı. Görevleri veya borçları tamamlanmadan hizmet ettikleri evden ayrılan köleler ise, suçlu sayılıp, cezalara maruz kalırlardı.

Bir başka kölelik türü ise, savaş mahkûmları ve suçlulara yönelik olan kölelikti. Elbette, hapis sistemi o dönemde olmadığından dolayı, toplumsal borçlar, yine aynı kölelik sistemiyle gideriliyordu. Fakat savaş mahkûmlarının veya suçluların kölelik yıllarını kısıtlayan bir madde yoktu. Sadece ve sadece “Jübile Yılı” denk geldiğinde özgür olabilirdi.

Sonuç olarak, dönemin bağlamlarıyla inceleyecek olursak, Musa’nın yasasındaki kölelik kavramı, 18. yüzyıldaki Afrikalıların kölelik sisteminden çok, Avrupalı göçmenlerin senetli kölelik sistemine benzediğini görmekteyiz. Bugünkü banka kredi sistemi veya toplumsal ahlaki borçları ödemeye yönelik kurulmuş hapis sistemlerinin de bu kavrama benzediğini görmekteyiz.

TİCARET HAYATI VE YEMEK KÜLTÜRÜ

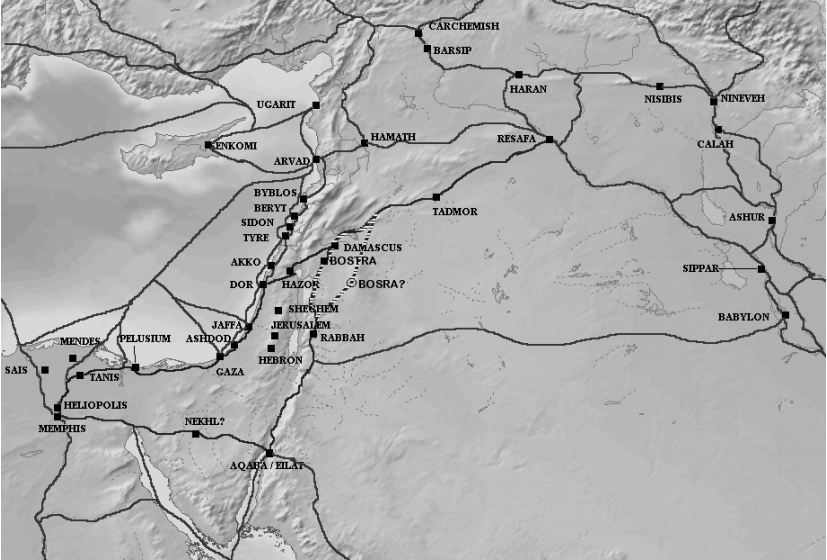

TİCARET HAYATI

Tarla işi ve el sanatları üretimi, eski İsraililerin yaşamlarında merkezi bir öneme sahipti. İbranilerin ekonomisi hasat, metal ve seramik ticaretine bağlıydı. Hâkimler döneminde İbranilerin yerleştiği tepeler çam, meşe ve sakız ağaçlarından oluşan kalın bir maki ile kaplıydı. Toprak koyun yetiştirmek için çok kayalıktı. Dolayısıyla, Mısır'ı terk ettiklerinde çoban olarak tanınan İbraniler, Filistin topraklarına yerleştiklerinde çoğunlukla çiftçilik yapmak durumunda kaldılar. Burada buğday, arpa, yulaf, çavdar, zeytin, hurma, nar, üzüm ve incir yetiştirdiler.

Dönemin en önemli ticari rotaları; Kral Yolu ve Deniz yoluydu. Kral Yolu, Arap yarımadası ve Kızıldeniz'den gelen yolların buluşma noktası olan Akabe körfezinde başlayıp Şam şehrinde Deniz yolu ile birleşmekteydi. İsrail'in doğusunda yer alan Edom, Moav ve Ammon gibi krallıklar, maddi yönden bu yola muhtaçlardı. Çölde Sayım 20:17-21'de bu yoldan bahsedilir. Musa ve İbraniler çölde 40 sene gezindikleri dönemde, bu yoldan geçmek için izin isterler. Fakat Edomlular buna müsaade etmez. Böylece İbraniler ve Edomlular arasında tarihi düşman-

lık da başlamış olur: “İzin ver, ülkenden geçelim. Tarlalardan, bağlardan geçmeyeceğiz, hiçbir kuyudan da su içmeyeceğiz. Sınırından geçinceye dek, sağa sola sapmadan Kral yolundan yolumuza devam edeceğiz.’ Ama Edom Kralı, “Ülkemden geçmeyeceksiniz!” diye yanıtladı, “Geçmeye kalkışırsanız kılıçla karşınıza çıkarım.” İsraililer, “Yol boyunca geçip gideceğiz” dediler, “Eğer biz ya da hayvanlarımız suyundan içerse, karşılığını öderiz. Yürüyüp geçmek için senden izin istiyoruz, hepsi bu.” Edom Kralı yine, “Geçmeyeceksiniz!” yanıtını verdi. Edomlular İsraililer’e saldırmak üzere kalabalık ve güçlü bir orduyla yola çıktılar. Edom Kralı ülkesinden geçmelerine izin vermeyince, İsraililer dönüp oradan uzaklaştılar.”

Deniz Yolu İsrail'in Batısından; Kral Yolu İsrail'in Doğusundan geçmekteydi.

Deniz yolu, Mısır'ı Suriye ile, Anadolu'yu Mezopotamya ile bağlayan yoldu. Bu yolun bir diğer ismi “Filistlilerin yolu” idi. Çünkü

güzergâh üzerinde Gazze, Aşdod, Aşkelon, Yafa gibi Akdeniz kıyısındaki Filistlilerin kentleri bulunmaktaydı. Hazor ve Dan gibi önemli Yahudi kentlerinden geçen yol, Şam şehrinde Kral yoluyla birleşip, Anadolu'ya veya Mezopotamya'ya kadar devam ederdi. Bu yola hâkimiyet kurmak isteyen Mısırlılar ve Hititliler M.Ö. 1250 senelerinde Kadeş'te savaşımlardır. M.Ö. 12.-11. yüzyıllarda İbraniler ile Filistlilerin arasında geçen çekişmenin nedenlerinden bir tanesi de bu yoldur. Filistliler kıyıya sahipken, İbraniler tepelere yerleşmişlerdir. İbraniler ticaretten bir pay isterken, Filistliler ise ekonomik bir tehdit olarak gördükleri İbranilerin kentlerini fethetmek isterler.

Eski İsrail'de, ticari işlemler de pazarlarda değil kent kapılarında gerçekleşirdi. Kapıların kentler için büyük önemi vardı. Kapıların iç kesiminde ticari işlemler gerçekleşir, antlaşmalar mühürlenir, mahkemeler toplanır ve önemli kamu duyuruları yapılırdı. Bir para sisteminin yokluğunda, alışveriş, gümüşün tartılmasıyla gerçekleşirdi. Temel ağırlık ve dolayısıyla para birimi "şekel" diye adlandırılıyordu. Şekel yaklaşık 11.5 gr ağırlığındaydı. Yere mya peygamber, mesela bu yöntemle, bir tarla satın almıştır: "Böylece Anatot'taki tarlayı amcamın oğlu Hanamel'den satın aldım. Tarlaya karşılık kendisine on yedi şekel gümüş tartıp ödedim" (Yeremya 32:9). Tabii ki bu sistemin dezavantajı, tartı ve ağırlıklarla oynanabilmesi ve bunun sonucunda halkı aldatan yolsuz hükümdarların ve tüccarların ortaya çıkmasıydı. İsrail'de yapılan arkeolojik kazılarda, 11,5 gram'a uymayan pek çok şekel keşfedilmiştir. Eski Ahit'te, peygamberler bu yolsuzlukla ilgili konuşmuş ve tövbe etmeyenleri Tanrı'nın gelecek olan yargısıyla uyarılmışlardır. Bu örneklerden bir tanesi Amos'tur: "Diyorsunuz ki, 'Yeni Ay Töreni geçse de tahılımızı satsak, Şabat

Günü geçse de buğdayımızı satıŖa çıkarsak. Ölçeği küçültüp fiyatı yükseltsek, hileli tartı kullanıp yoksulları gümüş, mazlumları bir çift çarık karşılığında satın alsak. Buğday yerine süprüntüsünü satsak.’ Yakup soyunun gurur duyduğu RAB kendi başı üstüne ant içti: ‘Onların yaptıklarının hiçbirini asla unutmaya çağım.’ (Amos 8:5-7).

YEMEK KÜLTÜRÜ

Ülkemizi düşündüğümüzde, ilk akla gelen şeylerden biri tabii ki zengin yemek kültürümüzdür. Orta Doğu, Karadeniz, Orta Asya ve Avrupa ile olan yakın konum ve temaslar Türk mutfağını zamanla zenginleştirmiş ve çeşitlendirmiştir. Kebaplardan mezzelere, pide çeşitlerinden çorbalara ve tatlılara kadar birçok çeşit gelişmiştir ve Türk mutfağı dünyanın sayılı mutfakları arasında yerini almıştır. Peki, eski İbranilerin yemek kültürünü acaba hiç merak ettiniz mi? Acaba yemekleri nasıldı? Bir bakalım...

İbrani yemek kültürünün köşe taşı ekmektir. Ekmeklerin çoğu arpadan yapılırdı; buğdaydan yapılanlar ise daha pahalı oldukları için az tüketilirdi. Ekmekler, hamur karışımına baklagiller, kuru meyveler, rezene veya kimyon eklenmesiyle çeşitlendirilirdi. Ekmek her öğünde olmazsa olmazlardandı. Gün içinde iki temel yemek saati vardı. Çoğu çiftçi olan İbraniler, günün ilk ışığında alıŖmaya başlayıp saat 9 sularında mola vererek tarlalarda kahvaltılarını yaparlardı. Kahvaltı, zeytinyağı ve sirkeye batırılan ekmekten oluşurdu (bkz. Rut 2:14). Bazen yanında zeytin, incir, soğan veya siyah turp da tüketilirdi. Akşam yemeği

ise mesai saatinden sonra ailece evde yenilirdi. Akşam yemeği genellikle çorbalar, soğan ve sarımsaklı mercimek veya diğer bakliyatlar ve sebzelerden yapılan sulu yemeklerden oluşurdu. Yemeklerde kullanılan temel sebzeler, kabak, pırasa, sarımsak, soğan, siyah turp ve mantar gibi sebzelerdi. Salata kültürü diye bir şey yoktu. Yabanıl marul veya roka gibi bitkiler daha çok yemeklere tat ve renk katmak için kullanılırdı. Yemek esnasında herkes ekmeğini eline alıp, sofrta ortasında bulunan tencereye batırırdı. Ana yemeğin yanında, peynirler, hurma ve incir gibi kuru meyveler ve mevsimine göre nar, kavun veya üzüm gibi meyveler de tüketilirdi. M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren, özellikle Persler'in etkisiyle, yemeklere pirinç de dâhil olmuştur.

Tüketilen etler çoğunlukla kurutulmuş balık, kuzu ve keçi etleriydi. Fakat etlerin tüketimi daha çok özel günler ve bayramlara kısıtlıydı. Zenginler geyik veya ceylan gibi av etleri de tükettirdi ama bunları yiyenler sayıca çok azdı. Tavuk M.Ö. 2. yüzyılda Grekler ve Romalıların etkisiyle İbrani sofralarında yerini bulmuştur. Yumurta ise bir lükstü. Nadiren yenen yumurtaların çoğu bıldırcın, bazıları ise ördek ve kaz yumurtalarıydı. Yemeklerde kullanılan baharatların başında Ölü denizden elde edilen tuz yer alırdı. Buna ilaveten: kişniş, kimyon, dereotu, ördük, nane, siyah hardal, safran ve kekik gibi baharatlarda zaman zaman kullanılmaktaydı.

Tatlılar genellikle kuru meyvelerden yapılan pestillerden oluşurdu. Bu pestillerde kullanılan temel meyveler üzüm, incir, hurma ve kayısı idi. Bu pestillerin en çok tüketilene incir pestiliydi (1. Samuel 30:12). "Devaş" (İbr. דְּבַשׁ) adı verilen bal ise, bir diğer tatlı türüydü. Fakat Devaş kelimesi sadece bal için değil,

meyvelerin pekmez veya şerbet hali için de kullanılmaktaydı. Devaş şeker yerine geçen bir tatlandırıcı olarak da kullanılmaktaydı. Kutsal Kitap'ta vaat edilen Kenan toprakları "süt ve bal akan ülke" olarak tarif edilir (Mısır'dan Çıkış 33:3). Burada kullanılan "bal" sözcüğü "devaş"tır. Gördüğümüz gibi İbrani anlayışında bal kelimesi sadece arı balı olarak algılanmayıp, aynı zamanda meyvelerden elde edilen pekmez ve şerbet için kullanıldığından, manası diyardaki meyveleri de kast etmektedir.

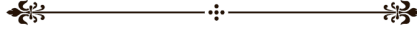
İbraniler su ihtiyaçlarını genellikle ırmaklardan, sarnıçlardan ve kuyulardan karşılardı. Süt, yaygın olarak ilkbahar ve yazın tüketilirdi ve ayran kıvamında yapılırdı (bkz. Hâkimler 5:25). Az da olsa meyve suyu tüketimi de gözlenmektedir. Fakat İbranelerin en fazla tükettiği içecek şaraptı.

İbranelerin yaygın ve zengin bir şarap kültürleri vardı. Birçok İbrani hanesinde şarap sürahileri keşfedilmiştir. Şaraplar genellikle üzümden, bazen de nardan yapılırdı. Fermantasyondan önce kaynatılırlardı. Şarapların çeşitleri ise içlerine eklenen baharat veya farklı *devaşlar* ile oluşurdu. Arkeolojik kazılarda biranın tüketildiği de keşfedilmiştir. Fakat az tüketildiği anlaşılmaktadır. Şaraptaki alkol oranı günümüzdeki şaraplara göre daha düşüktü. Helenistik dönemde şarap yapma teknikleri değişmiş ve alkol oranları günümüzdeki şaraplara eş değer bir orana yükselmiş. Bundan dolayı M.Ö. 2. yüzyıldan itibaren alkol oranını düşürmek için, İbranelerin şaraplarını suyla karıştırmaya başladıklarına şahit oluruz.

Eski Ahit döneminde şarap birçok törende yer alıyordu. Çıkış 29:40; Levililer 23:18; Çölde Sayım 15:5-7 gibi ayetlerinden şarap sunusunun tapınakta Tanrı'ya yapılan ve Tanrı'nın hoşnut olduğu sunular arasında yer aldığını gözlemleriz. Bunun yanı sıra Tanrı'nın bile şarap tüketimini özel günlerde zorunlu kıldığını görmekteyiz. Mesela Yasa'nın Tekrarı 14:22, 26 şöyle der: "Her yıl tarlalarınızda yetişen ürünlerin ondalığını bir yana ayıracaksınız. Tahılınızın, yeni şarabınızın, zeytinyağınızın ondalığını, sığırlarınızın ve davarlarınızın ilk doğanlarını, Tanrınız RAB'bin adını yerleştirmek için seçeceği yerde O'nun önünde yiyeceksiniz. Bunu yapın ki, her zaman O'ndan korkmayı öğrenesiniz (...) Gümüşü dilediğiniz şekilde kullanın: Sığır, davar, şarap, içki ya da canınızın istediği başka bir şey alın. Siz ve aileniz orada, Tanrınız RAB'bin önünde yiyecek ve sevineceksiniz." Bu ayetlerden anlaşılacağı gibi şarap dini bayramlarda bile zengin İbrani kültürünün önemli bir parçasını oluşturuyordu. Günümüzde halen İbranilerin kutladıkları Purim, Fısıh veya Hamursuz bayramları gibi bayramlarda şarap, anma ve kutlama merasimlerinin bir parçasıdır.

KEFARET GÜNÜ VE TÖRENSEL YASALAR

KEFARET GÜNÜ

Tevrat'ta İbraniler için yılın en önemli günü ve dini bayramı Kefaret günüydü. O gün, baş kâhin halkın günahları için bir kefarete töreni gerçekleştirirdi ve bu tören sayesinde halk ilahi olarak aklanmış ve temizlenmiş sayılırdı.

Kefaret günü ile ilgili bahisler Levililer 16. bölümde geçer. İbranicel 'kaffar' kelimesinden gelen 'kefarete' "örtmek" demektir. Kefaret gününde baş kâhin iki kurban seçiyordu. Halkın günahlarını ve kendininkileri itiraf edip, birinin üzerine el koyarak dua ediyordu. Bununla, günahın kurban üzerine geçtiği simgeleniyordu. Bu kurban, çöle salıveriliyordu. Böylece Tanrı'nın, günahları halktan uzaklaştırdığını simgeliyordu.

İkinci kurban, Tanrı'ya ulaşan yolun bir simgesi olan, tapınağın avlusunda kesilip, kanı bir leğende tapınağın "En Kutsal Yer" denilen iç odasına götürülüyordu. Bu odaya baş kâhin dışında kimse giremezdi; girmeye çalışanlar gökten inen bir ateşle anında ölürdü. Üstelik baş kâhin yalnız senede bir kere, sadece Kefaret gününde girebiliyordu. En Kutsal Yer'de Antlaşma San-

diğı bulunuyordu. Sandığın içinde On Emir levhaları, üstünde ise “Keruv” adı verilen iki melek figürü vardı. İki melek sandığın içine bakar vaziyette yapılmıştı. Melekler sandığın içindeki on emre bakıp sembolik olarak halkı suçlu buluyorlardı. Yasa, “A gözlü olmayın” diyordu, halk ise a gözlülük yapıyordu; “Yalan söylemeyin” diyordu, halk ise yalan söylüyordu; “Haksız yere tanıklık etmeyin” diyordu, halk dedikodu yapıyordu. Kısacası, On Emir karşısında herkes suçlu düşüyordu. Kan, sandığın üstündeki tepsiye dökülüyordu. Tanrısal kutsallığı temsil eden keruvlar, On Emrin yerine artık günahın bedeli olan kanı görüyor, sembolik açıdan halkı da suçlu görmüyorlardı. Kan Tanrı'nın kutsal buyruklarını “örtmüştü.” Bu törene bu yüzden “kefarete” deniliyordu. Emirleri bozan davranışlar halkın ölmesini hak ettirirken; kan, halkın günahlarını örtmekle, aklayıp temizliyordu. Böylece toplumsal açıdan, halk Tanrı ile olan ilişkilerini ve antlaşmalarını sürdürebiliyorlardı.

Kudüs'teki tapınağın yıkılması ile bu ibadet sona ermiştir. Hristiyan inancında ise, İsa Mesih insanları Tanrı'yla barıştıran ezeli ve son kurban kuzusu olarak yorumladığından (bkz. Yuh 1:19), kurban kesme adeti yoktur. Bunun yerine, insanların Mesih'in kurbanına iman ve tövbeyle gönülden bağlanmalarıyla Tanrı katında aklanmış sayıldıklarına inanılır.

TÖRENSEL YASALAR

Eski Ahit'i okuduğumuzda, akla takılan sorulardan birkaç tanesi ise, temizlik yasalarıyla ilgili olur. Mesela cinsel ilişkiden sonra erkek ve kadın suda yıkanır ve bütün bir gün topluluktan ayrı

tutulur (Levililer 15:16-18). Aynı şekilde kadınlar âdet dönemlerinde de yıkanır, 7 gün boyunca topluluktan ayrı tutulur, çarşafı ve giysileri de temizlenir (Levililer 15:19-24). Buna başka benzer yasaları da eklemek mümkündür. Mesela domuz veya benzeri kirli sayılan hayvanların yenmemesi gibi... Bu kişilerin ayrılık dönemi sona erdiğinde, kurban kesilip topluluğa tekrar kabul edilirdi. Peki, bu garip uygulamaların nedeni nedir? Neden Tanrı böyle bir şey buyursun ki?

Öncelikle, şunu belirtmek lazım: Bahsi geçen akıntılar, bir erkek veya bir kadını günahkâr yapmazdı, sadece törensel olarak kirli yapardı. Dolayısıyla bu yasaların en önemli amacı törensel temizliği sağlamaktı. Eski dünyanın anlayışında, dinî ortamlara girmek için törensel olarak temiz olmak gerekirdi. Mesela, Eski Mısır'da rahiplerin tapınaklara girmeden önce, fiziksel olarak temiz olmaları gerekirdi. Bunu yapmak için, rahipler baştan aşağı tıraş olurlardı ve suyla temizlenirdi. Tapınak dışında normal aile hayatlarına devam ederken, yine cinsel ilişkiler sonrasında temizlenmeleri gerekir ve sadece törensel temizlikle, tekrar tapınaktaki rahiplik görevlerine devam edebilirlerdi. Rahip sınıfından olmayanlar veya törensel açıdan kirli olanlar, tapınaklara asla giremezdi. Ayrıca, rahiplerin balık yemesi de yasaktı. Bunun nedeni ise, balıkların bıraktığı koku idi. Benzer temizlik törenleri, firavunun sarayına girmeden önce de yapılırdı. Neden mi? Firavun aynı zamanda bir tanrı olduğundan saray "kutsal toprak" veya "tapınak" olarak da algılanırdı. Dolayısıyla, firavunun huzuruna girmek isteyenlerin, öncesinde törensel bir temizlikten geçmeleri lazımdı. Bunun bir örneği, Tevrat metninde mevcuttur. Mesela Yusuf, firavunun huzuruna girmeden temizlenir ve tıraş olur (Yaratılış 41:14).

Mısır ortamından çıkan İbraniler'e, Tanrı devrim niteliğinde bir söz söyler: "Siz benim için kâhinler [rahipler] krallığı, kutsal ulus olacaksınız." (Çıkış 19:6) Tanrı, İbrani halkıyla bir antlaşma yapar. Bu antlaşma sonucu, halk seçilmiş bir "rahipler topluluğu" olur. Eski Mısır'daki algıdan farklı olarak, Tanrı'nın İbraniler arasındaki varlığı, tapınak veya saraylarla kısıtlı değildi. Cemaat neredeyse, orası "kutsal toprak" olarak algılanırdı. Elbette ki, Tanrı'nın varlığını simgeleyen bir merkezi antlaşma çadırı vardır. Fakat Tanrı, halkın arasında yaşadığı için, sadece merkezî antlaşma çadırı değil, bu çadırın etrafında kurulan aile çadırları veya yurtlar da "kutsal toprak" olarak algılanırdı. Dolayısıyla, törensel temizliğin birincil amacı, topluluğa Tanrı'yla doğrudan ilişki içerisinde bulunan kutsal bir cemaat olduklarını hatırlatmaktı. Doğrudan Tanrı'yla ilişki içerisinde olan bu "rahipler topluluğunun" hem ahlaki olarak (10 emir, vs.) hem de fiziksel olarak (temizlik ve yemek yasaları) pak olmaları gerekiyordu.

Temizlik yasalarının ikinci bir amacı ise, hijyenik bir ortam sağlamaktı. Bundan 3000 sene önce, günümüzdeki gibi hastaneler, eczaneler veya ilaçlar yoktu. Kan akıntıları, adetler vs. insan vücudunu güçsüzleştirip farklı hastalıkların bulaşmasına yol açabiliyordu, özellikle de, insanların birbirine yakın, dar alanda yaşadıkları ortamlarda. Dolayısıyla, uzaklaştırma, ilk etapta uzaklaştırılanın sağlığı yararına, ikinci bir etapta ise, olası bulaşıcı hastalıkların topluluğa yayılmasını önlemek içindi. Burada bir not düşmek lazım: Uzaklaştırma, topluluktan bir soyutlaştırma değildi. Bir müddet yerleşim yerinden uzaklaşmaktı. Bekleme süresi tamamlanıncaya kadar, topluluktan uzaklaştırılan

kişiyeye gıda, su vb. ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle, aile yakınları tarafından ziyaret gerçekleştirildi.

Toparlayacak olursak, temizlik yasalarının iki temel nedeni vardı: (1) Törenselle temizlikle topluluğa Tanrıyla doğrudan ilişki içerisinde bulunan kutsal bir cemaat olduğunu hatırlatmak. (2) O dönemin koşullarını göz önünde bulundurarak, hijyenik bir toplumsal ortam sağlamak.

Zamanla İbraniler, yorum geleneklerinin gelişmesiyle, temizlik yasalarını ahlaki yasalar kadar önemli saymaya başladı. Aslında, Ferisiler ile İsa Mesih arasında geçen tartışmaların çoğu, bu algı farklılığından kaynaklanmaktadır. İsa, törenselle temizliğin ahlaki temizlikle karıştırılmaması gerektiğini vurgulayıp, birçok kez Ferisiler'e karşılık verir: "Hepiniz beni dinleyin ve şunu belleyin... İnsanın dışında olup içine giren hiçbir şey onu kirletemez. İnsanı kirleten, insanın içinden çıkmadır." (Markos 7:14-16) Yine bir keresinde, İsa bir Ferisi'nin evine yemeğe davet edildi. İsa yemekten önce ellerini yıkamadı. Ferisi buna gücünce, İsa ona şöyle karşılık verdi: "Siz Ferisiler, bardağın ve tabağın dışını temizlersiniz, ama içeriniz açgözlülük ve kötülükle doludur" (Luka 11:37-39).

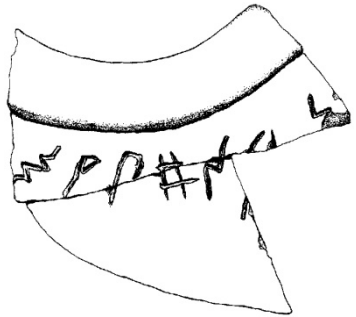
YAZI KÜLTÜRÜ VE İLGİNÇ ARKEOLOJİK KEŞİFLER

OPHEL YAZITI

Ophel yazıtı, arkeolog Eilat Mazar tarafından, Kudüs'ün Tapınak Dağı yakınlarında kırşrdılın bir çömlek parçasıdır. Üzerinde 3000 yıllık bir alfabetik yazıt bulunmaktadır. Eilat Mazar çömleği, 10. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Birçok uzman, M.Ö. 11. veya 10. yüzyıllar arasında değişen tarihler vermektedir.

Kırık çömlekte sadece birkaç harf gözüktüğünden, tam olarak ne anlama geldiği bilinmemektedir. Yazıt ile ilgili, sayısız spekülasyon iddia bulunmaktadır. Uzmanlar bile, yazıtın sağdan sola mı, yoksa soldan sağa mı okunması gerektiği üzerinde kararsızdır. Bazılarına göre, bu yazıttaki alfabetik harflerin çıkış noktası, Mısır hiyeroglifleri olabilir. Harfler, Hiyeroglif ve alfabetik yazıtının arasında seyreden bir ideograf yazıtına benzemektedir. Yani, her

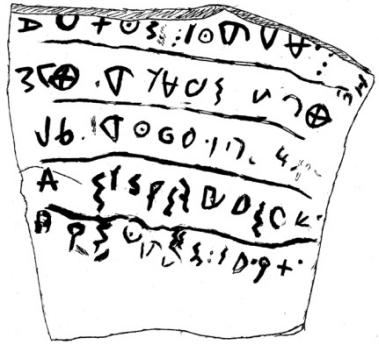

harf veya sembolün bir fikir veya sözcüğü temsil etmesi mümkündür.

Haifa Üniversitesi tarih profesörü Gershon Galil'e göre, harflerin okunuşu şu şekildedir: “[...] m [y y] n h l q m [...]” Yazıtın anlamını ise, şu şekilde yorumlamaktadır: “20. senede [...]’dan getirilen düşük kalitede şarap.” Harflerin Mısır şarap testilerinde olduğu gibi bir tanımlama oluşturduğuna inanmaktadır. Bar-Ilan Üniversitesi profesörü Aaron Demsky benzer bir görüşü savunmakta. Fakat kendisi okumayı şöyle aktarır: “Han[an]’a ait [şa]arap [sü]ahisi”.

QEİYAFAYA YAZITI

2008 yılında, Demir çağında İbrani bir yerleşkesi olan Khirbet Qeiyafa’da yapılan kazılarda, bir kırık çömlek parçası üzerinde M.Ö. 10. veya 11. yüzyıla dayanan bir yazıt keşfedildi. Yazıt, şehir valisine gönderilen bir mesajdır. Proto-Kenan dilinde yazılan yazıtta, birçok İbranice fiil keşfedilmiş.

Neticede, uzmanlar yazıtın ilkel bir İbranice olabileceği görüşünde birleşmiş. Yazıda dikkatimizi çeken iki unsur, hem bir hâkimden, hem de bir kraldan bahsetmesidir. Profesör Emile Peuch’a göre; yazı, İsrail’de, hâkimlik sisteminden bir krallık sistemine geçişi yansıtmaktadır. Hatta belki de, Saul’un kral olarak seçildiğini duyuran bir ferman olabileceğini düşün-

mektedir. Uzmanlara göre, bu yazıt günümüzün en eski İbrani-
ce yazıtlarındandır ve İstanbul Arkeoloji Müzesinde sergilenen,
M.Ö. 925 tarihli Gezer Takviminden, yaklaşık 100 sene daha
eskidir. Yazıtın Türkçe çevirisi şudur:

“Zulmetmeyin ve Tanrı’ya hizmet edin... Hâkim ve dul ka-
dın yas tuttular; İkamet eden yabancıların ve çocukların
üzerinde gücü var, Reisler ve baş memurlar bir kral seçti-
ler. Topluluktan 60 hizmetçiyi işaretledi...”

Haifa Üniversitesi tarih profesörü Gershon Galil, Khirbet Qei-
yafayı, 1.Tarihler 4:23’te bahsi geçen, “Neta’im” ile bağdaştır-
maktadır. Bunun nedeni, Qeiyafa sit alanının, Khirbet Gudra-
yathe’ye (Kutsal Kitapta “Gederah”) olan yakınlığıdır. Her iki
kentin halkı, “kralın hizmetinde” olan “çömlekçiler” olarak bi-
linmekteydi. Bu tanım, sit alanında yapılan keşiflerle oldukça
uyumludur.

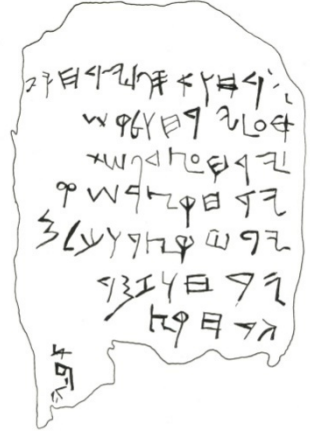
Bu ve benzeri yazılı bulguların kırsal alanlarda yapılmış olması,
okur yazarlığın geçmişte sanılanın aksine İbrani toplumunda
daha yaygın olduğu izlenimini vermektedir.

GEZER TAKVİMİ

M.Ö. 925 senesine dayanan Gezer Takvimi, dünyada en eski
İbranice yazıtlarındandır ve İstanbul Arkeoloji Müzesinde sergi-
lenmektedir. Bu tarih kral Süleymanın ölümünden 6 sene son-
radır. Takvim 8 cümleden oluşmaktadır. Her cümle aylar ve
ekin dönemlerini belirtmektedir. Türkçe Çevirisi şöyledir:

"İki ay, geç ürünler (Eylül, Ekim)
İki ay, ekim (Kasım, Aralık)
İki ay, bahar ürünleri (Ocak, Şubat)
Bir ay, keten kesme (Mart)
Bir ay, arpa hasatı (Nisan)
Bir ay, genel hasat (Mayıs)
İki ay, bağ aralamak (Haziran, Temmuz)
Bir ay, yaz meyveleri (Ağustos)"

Yazıtın sol alt köşesinde, yazıyı yazanın imzası "Abi..." olarak geçmektedir ve "Abiyah" veya "Abiyahu" isminin ilk harflerini yansıtmaktadır. Uzmanlara göre, bu yazıt büyük olasılıkla çocuklar için hazırlanmış bir eğitim tabletidir. İsrail tarımsal bir toplum olduğundan dolayı, genç nesilleri tarımsal bilgilerle yetiştirmek, son derece önemliydi. Bir başka teoriye göre, belki de, bu tablet yeni yazmayı öğrenen bir çiftçi tarafından yazılmış olabilir. Ne olursa olsun, bu yazı ve diğerleri M.Ö. 10. yüzyılda, İsrail'de bir yazı geleneğinin var olduğunun kanıtıdır.

Birçok eleştirmen, Kutsal Kitap'ın geç tarihlerde yazıldığını iddia eder. Hâlbuki bu tür yazı tabletleri, aksini göstermektedir. Yani, bir örnekle anlatacak olursak: Bundan 3000 sene sonra, arkeologlar ülkemizde bir Fen Bilgileri kitabı keşfetse, elbette bundan

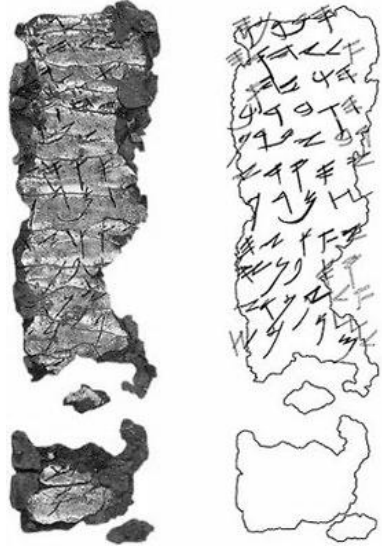

çıkacak makul sonuç aynı toplumun yazılı bir tarih kitabı bulunduğunu göstermektedir. Unutmamak gerekir ki, Kutsal Kitap bir din kitabı olmakla birlikte, İsrail toplumunun tarihini anlatan Yahudilerin tarih kitabıdır. Bu keşiflerin ışığında, M.Ö. 10. yüzyılın öncesine dayanan bir yazılı Tevrat'ın olmasını oldukça makul görmekteyim.

KETEF HİNNOM

Çoğu kişi Kutsal Kitap'a ait en eski nüshanın M.Ö. 2.-3. yüzyıla dayanan Kumran (Ölü Deniz) ytomarları olduğunu zanneder. Fakat Kumran tomarlarından en az 400 sene daha eski bir yazılı kayıt var: "Ketef Hinnom" veya diğer ismiyle "Gümüş Muska" tomarları.

1979 Kudüs'te St. Andrews Kilisesi yakınlarında gün ışığına çıkan bir antik mezarda keşfedilen iki küçük tomar, binlerce senedir kilden yapılmış kapların içinde saklı duruyordu. 1979'da keşfedilmelerine rağmen, 2000'li yılların ortalarına kadar, parçalanabilecekleri korkusuyla açılmamış ve detaylı olarak incelenememişlerdir. İlk defa incelendiklerinde ise, arkeoloji dünyası hayrete düşmüştür. Üstünde ne yazılıydı? Kutsal Kitap'tan ayetler! Her iki tomardada Çölde Sayım 6:24-26 ayetlerinden parçalar mevcuttur: "RAB sizi

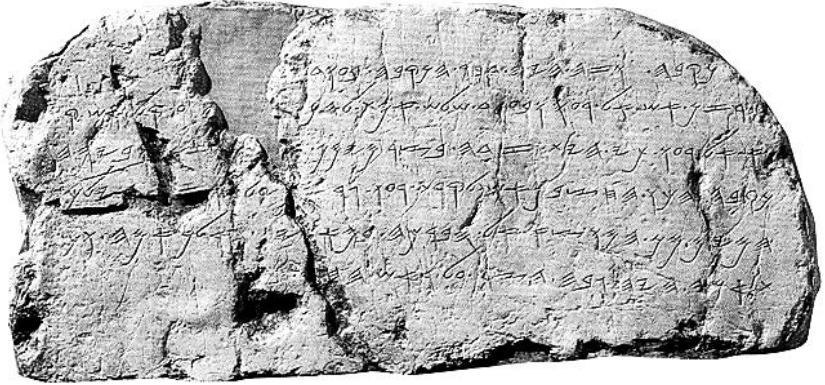

kutsasın ve korusun; RAB aydın yüzünü size göstereyin ve size lütfetsin; RAB yüzünü size çevirsin ve size esenlik versin.”

Bu küçük tomarlar fevkalade önemlidir, çünkü birçok liberal bilim adamı, Eski Ahit'in Babil Sürgünü sırasında yazıldığını (M.Ö. 580) öne sürmekteyken, bu tomarlar M.Ö. 7.yüzyılın öncesine dayanan yazılı bir kelim geleneğinin var olduğuna dair kanıt sunmaktadır. Yani, yıllardır ağızdan ağıza dolaşan liberal ve kuşkucu tezler bu küçük keşiflerle suya düşmüştür.

SİLOA YAZITI

“Hizkiya'nın krallığı dönemindeki öteki olaylar, bütün başarıları, bir havuz ve tünel yaparak suyu kente nasıl getirdiği, Yahuda krallarının tarihinde yazılıdır.” (2 Krallar 20:20)

M.Ö. 7. yüzyılda, Yahuda krallığı büyük bir tehlike altındadır. Kral Davut'un torunlarından Kral Hizkiya, Kudüs'ü kuşatmaya çalışan Asur Kralı Sanherib'in, suyun akışını keseceğini öngörür ve Gihon'un kaynağından kente su taşıyacak bir tünel kazdır-

maya karar verir. İki ayrı girişten çalışmalarını sürdüren işçiler birbirlerinin sesini duyunca tünelin ortasında buluşurlar. Bu buluşmadan sonra, tünelin ortasına Siloa Yazıtı diye adlandırdığımız bu yazıt yerleştirilir. Yazıt tünelin yapımını anlatır. Tünel aracılığıyla Gihon kaynağından Kudüs'e aktarılan su, Siloa ismindeki havuzda depolanmaktaydı. İncil'de İsa'nın bir kaç mucizesi bu havuzda gerçekleşir.

İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan bu eski İbranice yazıtın tercümesi şöyledir:

“1. satır:...kazısı; kazı nasıl yapıldı; daha....

2. satır: Kazmalar aynı doğrultuda ve birbirine karşı idiler. Kanallın açılmasına üç arşın kala sesler işitildi.

3. satır: Bu sesler karşılıklı olarak birbirine bağırانların sesi idi. Çünkü orada kuzey ve güneyinden açılan tünel birleşiyordu. Ve o gün

4. satır: Kanal açılmış oldu. Tünelin açılması ile her iki tarafta ki işçiler ve kazmaları karşılaştılar.

5. satır: Sular kaynaktan bin arşın uzaklıktaki havuza aktı ve

6. satır: İşçilerin başları üstündeki kayanın yüksekliği yüz endaze idi.”

KUMRAN TOMARLARI

Ölü Deniz Tomarları olarak tanınan Kumran yazıları, Khirbet Kumran'da, 1946 ve 1956 yılları arasında keşfedilen ve 981 metinden oluşan bir koleksiyondur. Ölü Deniz'in kuzeybatı kıyı-

sından bir mil uzaklıkta bulunan mağaraların içinde keşfedilmişlerdir.

Yazıların keşfediliş hikâyesi oldukça ilginçtir: Muhammed Ahmed El-Hamid adlı genç bir Bedevi keçi çobanı, kaybolan keçisini aramaktadır. Kazara, Kumran mağaralarında tomarların bir kısmını keşfeder. Tomarlarla ne yapacaklarını şaşırان Bedeviler ilk başta yazıları çadır direkleri üzerine asar. Sonrasında koleksiyonu bir antikacıya, günümüzün karşılığıyla ile 100 TL'ye satarlar. Elden ele dolaşan parşömenler en sonunda, Profesör Dr. John Trever tarafından satın alınır ve böylece keşif dünyaya duyurulur.

Tomarların çoğu, M.Ö. 3. ve 1. yüzyıllar arasında tarihlendirilmektedirler. Yazıların %40'ı, Ester dışında, mevcut Eski Ahit'in tüm kitaplarından nüshalar içermektedirler. Bunlar arasında en önemlisi, hemen hemen tüm Yeşaya kitabını içeren büyük Yeşaya tomarıdır. Yazıların %30'u Eski Ahit'in *Deuterokanonik* ve *Apokrif* yazılarını oluşturan Enok, Tobit, Jübileler, Sirak gibi kitapların nüshalarını içermektedirler. Kalan %30 ise, Kumran

tarikatinin (Esenilerin) cemaat kuralları ve Eski Ahit yorum geleneklerini içeren tefsirleridir.

Ölü Deniz Tomarlar, iki nedenden dolayı çok önemlidirler: (1) Mevcut Eski Ahit'in doğru bir şekilde nesilden nesle aktarıldığını göstermektedir ve (2) Dönemin Mesihsel yorumlarını yansıtarak, Yahudilerin birçok Eski Ahit ayetin Mesihsel olarak algılandığını gözler önüne sermektedir.

İkinci husus oldukça önemlidir, çünkü bazı kuşkucu eleştirmenler Eski Ahit ayetlerinin, İsa'nın ilahi kimliğini meşru kılmak için, sonradan Hristiyanlar tarafından bu şekilde yorumlandığını iddia etmektedir. Hâlbuki Kumran'da keşfedilen yorum gelenekleri tam tersini göstermektedir. Bu Yahudi tarikatinin yorumlarında, vaat edilen kral Mesih'in ilahi bir kimliğe sahip olduğu aşikârdır:

- ❖ “Ona Tanrı Oğlu denilecek ve onu” En yüce olanın Oğlu” diye adlandıracaklar... “O” ilahların üstünde Büyük İlahıdır...Egemenliği ebediyen sürecek...” (Daniel Apokrifonu; 4Q246)
- ❖ Sancılar içinde bir erkek doğuruyor. Ölüm sancısı ortasında bir erkek çocuğu getirecek. Cehennem acısı içinde, Harika ve Güçlü Öğütçü gelecek. (Yeşaya 9:5-6 Yorumu; 1QH 11:7-10)
- ❖ “...Harun ve İsrail'in Mesih'i gelene kadar. Onların günahları için kefareti sunacak.” (Yeşaya 14:18-19 yorumu; CD 4Q265-73; 5Q12; 6Q15)

Son senelerde, “Leon Levy Ölü Deniz Parşömenleri Dijital Kütüphanesi ve Arşivi” kurulmuştur. Dünyanın en gelişmiş görüntüleme teknolojisini kullanarak www.deadseascrolls.org sitesinden Kumran yazılarını artık dijital ortamda incelemek mümkündür.

KAYNAKÇA

SOSYAL YAPI VE KADINLAR:

- ❖ King, Philip ve Stager, Lawrence E. "Of Fathers, Kings and the Deity: The nested households of ancient Israel." Life in The Ancient World. Biblical Archaeology Society, 2013, sf. 22-29.
- ❖ Türkçe Kutsal Kitap, Kitab-ı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları, Eski ve Yeni Çevirisi.

ADALET SİSTEMİ VE KÖLELİK:

- ❖ Butler, Trent C. Editor. Entry for 'Court Systems'. Holman Bible Dictionary. <http://www.studylight.org/dic/hbd/view.cgi?n=1434>. 1991.
- ❖ Hoerth, Alfred J. "Archaeology and The Old Testament." Baker Academic, 2009. sf. 97.
- ❖ King, Philip ve Stager, Lawrence E. "Of Fathers, Kings and the Deity: The nested households of ancient Israel." Life in The Ancient World. (2013) sf. 22-29.
- ❖ Türkçe Kutsal Kitap, Kitab-ı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları, Eski ve Yeni Çevirisi.

TİCARET HAYATI VE YEMEK KÜLTÜRÜ:

- ❖ Anson F. Rainey ve R. Steven Notley. "Carta's New Century Handbook and Atlas of the Bible." 2007. sf.76.
- ❖ Borowski, Oded (2003). "Daily Life in Biblical Times." sf. 73-74.
- ❖ Edelstein, Gershon, Gibson, Shimon. "Ancient Jerusalem's Rural Food Basket." Biblical Archaeology Review, Jul/Aug 1982, 46-54.
- ❖ Hoerth, Alfred J. "Archaeology and The Old Testament." Baker Academic, 2009. sf. 97.
- ❖ Marks, Gil (2010). "Encyclopedia of Jewish Food." sf. 70-71.
- ❖ The Zondervan Pictorial Encyclopedia of the Bible, vol. 5, "Weights and Measures," Grand Rapids, MI: Zondervan, 1976.
- ❖ <https://www.gci.org/series/alcohol/bible>

- ❖ Türkçe Kutsal Kitap, Kitab-ı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları, Eski ve Yeni Çevirisi.

KEFARET GÜNÜ VE TÖRENSEL YASALAR:

- ❖ Fried S., Lisbeth. "Why Did Jospheh Shave?" Exploring Genesis: The Bible's Ancient Traditions in Context. (2013) sf. 24–32.
- ❖ Madrigal, Carlos. "Tanrı'nın Kurtuluş Tasarısı." Haberci. sf. 28-29.
- ❖ Türkçe Kutsal Kitap, Kitab-ı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları, Eski ve Yeni Çevirisi.

YAZI KÜLTÜRÜ VE İLGİNÇ ARKEOLOJİK KEŞİFLER:

- ❖ Barkay, Gabriel, et al., "The Challenges of Ketef Hinnom: Using Advanced Technologies to Recover the Earliest Biblical Texts and their Context." Near Eastern Archaeology 66, 2003, sf. 162-171.
- ❖ Goldwasser, Orly. "How the Alphabet Was Born from Hieroglyphs." Biblical Archaeology Review, Mart/Nisan 2010, sf. 36-50, 74.
- ❖ Hoerth, Alfred J. "Archaeology & The Old Testament." Baker Academic. Grand Rapids, 2009, sf. 419.
- ❖ Leval, Gerard. "Ancient Inscription Refers to Birth of Israelite Monarchy." Biblical Archaeology Review, Mayıs/Haziran 2012, sf. 41-43.
- ❖ Millard, Alan. "The New Jerusalem Inscription- So What?" Biblical Archaeology Review, Mayıs/Haziran 2014, sf. 50-51.
- ❖ Pasinli, Alpay. "Istanbul Archaeological Museums." A Turizim Yayınları. Istanbul, 2012, sf. 169-170.
- ❖ Petrovich, D. "New find: Jerusalem's oldest Hebrew inscription." Temmuz 2013, <http://biblearchaeology.org/post/2013/07/25/New-Find-Jerusalem-Oldest-Hebrew-Inscription.aspx>
- ❖ Rollston, Christopher A. "What's the Oldest Hebrew Inscription?." Biblical Archaeology Review, Mayıs/Haziran 2012, sf. 32-40, 66, 68.
- ❖ Sumner, Paul. Messianic Texts in Qumran. Nisan 2014. <http://www.hebrew-streams.org/>
- ❖ "Khirbet Qeiyafa identified as biblical "Neta'im"". University of Haifa. 4 Mart, 2010. <http://newmedia-eng.haifa.ac.il/>
- ❖ Türkçe Kutsal Kitap, Kitab-ı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları, Eski ve Yeni Çevirisi.